

תקציר

בחינות ספרותיות בפיוטי ר' עמרם בר יעקב עמאר

מאת: רות ביתן-כהן

עבודה זו הוגשה כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך (M.A.)
במחלקה ללימודי ספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר אילן
עבודה זו נכתבה בהדרכת פרופ' אפרים חזן
תשס"ז, 2007

ר' עמרם עמאר נולד באלג'יר במחצית השנייה של המאה ה-18 ונפטר בליוורנו בשנת 1835. היה תלמידו של ר' נהוראי אזוביב (מחבר 'חכמת מסכנ') ושימש כרב ומורה. משלא קיבל הסכמה להתמנות לדיין בעיר הולדתו (בשל תככים פוליטיים פנים קהילתיים), עזב למאלטה (1814) ומשם עבר להשתקע בליוורנו (1820) והתמנה לאחד מרבני העיר.

במחקר זה ערכנו וסיווגנו כ"ה משיריו של ר' עמרם עמאר בהתאם לתחומי הסוגים השונים שנוצרו בשירה העברית בצפון אפריקה עליהם הצביע א' חזן במחקריו. שירים אלה הנם מדגם מייצג הנותן תמונה רחבה וכוללת על תכניה, צורותיה וסגולותיה של שירתו.

שני חלקים לעבודה: חלקה הראשון של העבודה כולל מבוא ודיון ביצירתו הפיוטית של ר' עמרם עמאר מצד סוגיה ותכניה, דרכי עיצובה וסגולותיה, כל זאת באמצעות הדגמה רחבה מתוך פיוטיו. חלקה השני של העבודה כולל מהדורה מדעית לכ"ה מפיוטיו. מהדורה זו מבוארת ומנוקדת מתוך זיקה למקורות מקראיים, לספרות חז"ל וללשון התפילה.

במבוא סקרנו את תולדות היישוב היהודי באלג'יריה ואת תולדותיה של השירה העברית באלג'יריה. הצגנו את חייו ויצירתו של ר' עמרם עמאר בדגש על משפחתו, קשריו עם אישים במרכז היהודי באלג'יריה, חידושי תורה והסכמות שכתב ומורשתו הפיוטית. בנוסף, הצגנו את מצב המחקר בימינו והצבנו כמטרה במחקרנו להעמיד מהדורה מדעית מנוקדת ומפורשת לחלק מפיוטי ר' עמרם עמאר, ולעמוד על טיבה של שירתו בהקשריה הקהילתיים ומקומה בתולדות השירה העברית.

בפרק הראשון דנו בסוגים ותכנים בשירתו. סקרנו את נושאי הפיוטים במעגל התפילה ובו שתי רשויות; במעגל השנה ובו שני פיוטים לשבת, שלושה פיוטים לימים הנוראים, פיוט להושענא רבה, פיוט לראש חודש ניסן ופיוט לחג הפסח; במעגל חיי-אדם ובו פיוט לבר

מצווה ולבסוף סקרנו את נושאי הפיוטים במעגל היחיד והחברה ובו שני פיוטים לסיום מסכת, חמישה מכתמים דידקטיים, שיר קודש אישי, שלושה פיוטי גלות וגאולה ומכתם חידה אחד.

בפרק השני, שעניינו קישוטי צורה בפיוטי ר' עמרם עמאר, בחנו את האמצעים הצורניים עליהם מושתתת שירתו. שלל תפקידים לכתובת בראשי שיריו, ביניהם: הצבעה על ייעודו הליטורגי של השיר, משמעותו, התאריך בו התחבר ועוד. האקרוסטיכון המלווה את שיריו משמש בעיקר לחתימת שמו – 'אני עמרם עמאר' - ולעתים אף בתוספת ברכה – 'חזק', 'לעד'.

מרבית התבניות בשיריו הן מעין אזוריות – החל משירים בעלי מבנה בן שני טורים וכלה בשירים בעלי מבנה בן שישה טורים. את העיסוק בחריזה בפיוטי ר' עמרם עמאר הבאנו אגב העיסוק בתבניות השיר, ומצאנו כי יש משיריו הכתובים במבנה חריזה מרובע, בתבנית חריזת א/ב אחידה ובתבנית שוות חרוז.

עוד העלנו במחקרנו כי ר' עמרם עמאר חורג במעט מדרכם של בני דורו כאשר הוא שוקל חלק משיריו במשקל היתדות והתנועות (בעיקר את המכתמים), אולם בדומה ליתר המשוררים בצפון אפריקה, מרבית שיריו שקולים במשקל ההברות הפונטי המונה שוואים נעים וחטפים כהברה מלאה. בעבודתנו לא פסחנו גם על העיסוק בפיוטי הלחן והשפעתם על שירתו הן מצד תוכנם והן מצד צורתם.

בפרק השלישי, הדין בסגולות שירתו, התמקדנו בדרכי העיצוב וציורי הלשון. מצאנו כי ר' עמרם עמאר מושפע בכתיבתו מתשתית ענפה של מקורות מן המקרא, מספרות חז"ל ומן התפילה.

כמו כן, מצאנו כי המשורר עושה שימוש רב בדימויים מקראיים ומספרות חז"ל ויש אף שהוא מחדש כמה. ר' עמרם עמאר מרבה להשתמש בפיוטיו גם במטפורות, אף על פי שמרביתן שחוקות. באמצעותן הופכים מושאי השאלה למוחשיים יותר, 'צבעוניים' יותר ובעלי קווי אופי מיוחדים וציוריים.

עוד מצאנו כי משוררנו מרבה להשתמש בכינויים. המכונים הם לרוב הקב"ה, כנסת ישראל, אומות העולם, ירושלים, בית המקדש והמשיח. יש שהכינויים רווחים ופשוטים, יש שהם פריפראזה על המושג המכונה, חלקם מושאלים מן הכתובים ואחרים הנם כינויים מטפוריים.

דרכי עיצוב נוספות שמצאנו בשירתו הן השימוש בדובר ונמען, ציטטות ספרותיות, חידודי לשון ושיבוצים שוני הוראה, אשר מושכים את תשומת לבו של הקורא ומוסיפים לשיריו גיוון ועניין ולעתים אף שעשוע.

בחלקו השני של מחקרנו הצגנו עשרים וחמישה פיוטים מנוקדים ומבוארים. לכל פיוט צרפנו מעין 'תעודת זהות' המכילה מידע על נושא השיר, החרזה, המשקל, החתימה והכתובת. בנוסף, ציינו את מקורו של השיר ומקורות מקבילים במידה שנמצאו כאלה ואת המספר הקטלוגי כפי שנקבע באוצר הפיוטים לדוידזון.

מן הפיוטים שהובאו בחלק זה ניתן ללמוד על דרך כתיבתו של הפייטן. דרך כתיבה זו משקפת את מסורת השירה העברית בצפון אפריקה ובספרד שקדמה לה, ומתוך כך ניתן ללמוד גם על תולדות חיי התורה ואורחות החיים בקהילתו.

SUMMARY

Literary Aspects in the Poetic Tradition of Rabbi Amram Bar Ya'acov Amar

By: Rut Bitan-Cohen

Submitted in partial fulfillment of the requirements for the
Master's degree in the Department of Literature of Jewish People Studies,
Bar Ilan University

**This work was carried out by the supervision of Prof. Ephraim Hazan
2007**

Rabbi Amram Amar was born in Algiers, Algeria, in the second half of the 18th century and died in Livorno in 1835. He was a student of Rabbi Nehoray Azobry (writer of *Hochmat Miskhen*) and served as a Rabbi, a teacher and a Payytan (poet, writer of Piyyutim, Jewish liturgical poems). Since he was not appointed as a Dayyan (rabbinical judge) in the city of his birth (due to political intrigues in the community), he left for Malta (1814), and from there moved on to settle in Livorno (1820), where he was appointed to a position as one of the city's Rabbis.

In this study we edited and classified 25 of Rabbi Amram Amar's poems according to different accepted categories in Jewish poetry in North Africa as detailed in the

research of A. Hazan. These poems are intended as a representative sample providing a broad and comprehensive picture of the contents and subjects of his poetry, as well as of its uniqueness.

The work is presented in two parts: The first comprises an introduction and a deliberation on Rabbi Amram Amar's poetic work with regard to its various typologies, contents and style modes through examples drawn from a wide variety of his poems. The second part contains a scientific editing of 25 of his poems. This editing of the poems is elucidated through references to biblical sources, Midrashic (from sages of blessed memory) and the language used in prayers.

In the introduction we reviewed the history of the Jewish community in Algeria and the history of Jewish poetry in Algeria. We have presented a picture of Rabbi Amram Amar's life and poetry, emphasizing subjects that include his family background, his connections to leading figures in the Algerian Jewish community, his innovations in interpretation of the Torah through comments that he wrote and his poetic heritage. In addition, we wished to indicate the place of our research in the scholarly world today. Our purpose in this research was to provide a greater understanding of the quality of Rabbi Amram Amar's poetry, in the context of the community in which it was written and its place in the history of Jewish poetry, through scientific investigation of a wide sampling of his poems, and the drawing of conclusions based upon these investigations.

In the First chapter we discussed the types and contents of his poetry. We reviewed the subjects of the poems that belong to the cycle of Prayer in both of its incarnations: the cycle of the year which has two poems for Shabbat, three poems for Yamim Nora'im (the High Holidays), a poem for Hoshana Rabba, a poem for Rosh Hodesh (the first day of the month) Nissan and a poem for Passover; and in the cycle of a person's life which has a poem for Bar-Mitsva (coming of age). And, finally, we reviewed the subjects of poems in the cycle of the individual and society, which encompasses two poems for ending a Masechet (tractate) of the Gemara, five didactic epigrams, one personal holy poem, three poems on exile and redemption and one riddle epigram.

In the second chapter that deals with matters of style in Rabbi Amram Amar's poetry we examined the literary configurations on which the poems are based. The titles found at the head of his poems have a variety of functions, among them: indicating the liturgical destination of the poem, its meaning, the date of its writing, etc. The acrostic that marks his poems is used mainly for signing his name – 'אני עמרם עמאר' (I am Amram Amar.) – and at times also adds a blessing such as 'לעד', 'חזק' ('strength', 'forever').

עמוד 4 מתוך 6

Most of the poems display a spatial template such as that evidenced in those built from repeats of two lines and those structured with repeats of six lines. Examination of the poem patterns of Rabbi Amram Amar brought to light the rhyming patterns that he tended to use. We found that some of his poems are written in a quadrangular rhyming pattern, others in a homogenous rhyming of the a\b sort and others an equalized rhyme pattern.

Our study also divulges that Rabbi Amram Amar deviated slightly from his contemporaries by metering some of his poems in a quantitative scale (especially the epigrams). Nevertheless, in accordance with the rest of his contemporary poets' in North Africa, the majority of his poems are metered in a phonetic syllable scale, a scale that contains movable '*schwas*' and '*hataphs*' (vowel signs) that act as full syllables. In this study we also examined musical poems and their influence on his poetry, from the point of view of both content and structure.

In the third chapter that deals with the unique quality of his poetry, we focused on their design and pictorial language. We found that Rabbi Amram Amar is influenced by a diverse base of biblical, Midrashic and Tefilla (liturgical) sources.

We also found that the poet employed a wide selection of biblical and Midrashic images, some of which are his own renewals of same. In his poems Rabbi Amram Amar made frequent use of metaphors, though most of them tend towards the common and overuse. By using them, however, the subjects in question become more perceptible, more 'colorful', picturesque and unique.

Another interesting point that we found was that our poet often made use of appellations. Rabbi Amram Amar uses appellations for the Almighty, for the People of Israel, the Nations, Jerusalem, the Temple and the Messiah. Occasionally the appellations are common and simple, whereas at other times they are a paraphrasing of the idea on which they are based, a portion of them are borrowed from the Holy Scriptures and the remaining ones are metaphoric.

Other methods of design that we found in his poetry are the utilization of a speaker and a recipient of the spoken message, literary quotes, clever language and placement that attract the attention of the reader, contribute variety and interest to his poems and sometimes add amusement.

In the second part of our research we presented twenty-five fully punctuated poems, elucidated and interpreted. Above each poem we presented a sort of identification card displaying information on the subject of the poem, the rhyme, rhythm, the

signature and the author's own comments on the poem. Additionally we indicated the source of the poem and parallel sources, if such existed, as well as the catalogue number as set in the collection of poems to Davidson.

From the selection of poems discussed in this part of our study it is possible to learn about the poet's way of writing. Through the study of his methods of writing, which reflect the traditional Jewish poetry in Spain and North Africa, we can learn much concerning the history of Torah life and the lifestyle in his Jewish community.